

Lenera Memetova

QIRIMTATAR HALQ ADETLERİ – TOY MERASİMİ

ekinci, tüzetilgen neşir

Münderice

Kiriş söz	2
I. Toy aqqında añlaşma	3
Tanışuv	3
Söz kesim	5
Ağır nişan	5
II. Toy merasimi	7
Birinci kün	7
Ekinci kün	7
Qına gecesi	8
Üçünci kün	9
Tıraş merasimi	11
III. Yalta rayonındaki Dereköy, Ay Vasıl ve Autka köylerinde nikâh ve toy merasimleri	13
Söz kesim ve nişan	13
Toyğa azırlıq ve toy	14
IV. Zemaneyiy toylar aqqında oylar	18
Qullanılğan edebiyat	20

© 2009 Lenera Memetova

Kiriş söz

Er bir halqniñ özüne has halq ağız yaratıcılığı bar, qırımtatar halqniñ zengin asabalığıdır. Folklor eserlerinde halqniñ yaşağan yeri, tarihi aqqında malumatlar, urf-adetleri, duyğu-fikirleri, arzu-istekleri, tabiat çizgileri ifadelene. Halq ağız yaratıcılığı evelki devirlerde peyda olıp, ağzaviy şekilde yaşay ve asırlar devamında halq arasında keñ darqala. Milliy folklor er bir halqniñ büyük zenginligidir. Halq yırları halq ağız yaratıcılığınıñ müim ve zengin qısmıdır.

Er bir milletniñ çoq asırlar devamında yaşağan, öz adetleri ve ananeleri bar. İnsanniñ ömründe olğan er bir müim vaqiağa çeşit-türlü adetler bar.

Evel-ezelden bizim ecdatlarımız urf-adetlerimizni, anelerimizni saqlamaq istey ediler. Bizim milletimizniñ pek çoq meraqlı, eski adetler ve ananeler bar. Olardan birisi – toy. Bu pek keñiş tarqalğan ve halqniñ ayatında degerli yer alğan merasimdir. Şuniñ için men bu mevzunı keñiş ve açıq sürette köstermege tırıştım. Toy olmağan aile yoq desek olacaq, çünkü eñ qadimiy bu merasimni halqlar şeñ, tertipnen, meraqlı keçirmege areket ete. Toylarda çeşit adetler qullanıla, olar düğünni yaraştırı, mında mahsus oyunlar ve yırlar icra oluna. Toy-cıyınlarda, bayramlarda halq yırlarını icra etmek evel zamanlardan adet olıp kelgen. Toy-düğünde yır insanni şeñlendire, zevqlandıra, ağır vaqıtta ise küç-quvet bere, ruhlandıra, adamlarınıñ göñlüni kötere.

İş maqsadı: Qırımnıñ çeşit köşelerine ait olğan ve al-azırda unutulğan urf-adetler yırlar, çıñ-maneler, şiirlerni tarif etmek ve öğrenmek.

I. Toy aqqında aňlaşma

Bugün bizde cıyın, toy – buyurıñız,
Evimizniñ törü boş – oturıñız.

Yaşlar, qızlar tüzengen, bezengenler,
Çıñ-manege, oyunğa belsengenler.

Çeşit quşlar, bülbuller öz tilinde söylene,
Toy-cıyında yaşlar-qızlar bir-birini begene.

Evel yaşlar çıñ aytıp tañ attırğan,
Özlerinde eş-dostnı şay arttırğan.

Toy-cıyında çıñlaşmaq pek kerektir,
Çıñniñ qaynaq çoqrağı tek yürektir. [11]

Toy merasimini umumen alğanda bir qaç qısımğa bölmek mümkün: toydan evel, toy ve toydan soñ vaqtı. Er bir qısmı bir qaç zamanğa bölüne.

Toydan evel vaqtı söz kesimge ve nişanğa bölüne. Söz kesim – eki qoranta arasında aňlaşmadır. Söz kesim vaqtında nişanni ve toynı nasıl keçirmesi ve ondan soñ eki qoranta bağlanalar ve toyğa azırlıq köreler.

Nişan – eki qoranta arasında bahşışlarnen avuştıruv. Kelin tarafı kiyev ve onıñ tuvğanları için boğça azırlay, ve aksine.

Esas vaqt – bu toy. Bir qaç künden ibaret edi. Birinci künde er tarafında da, qız tarafında quran qatım ötkerile edi.

Ekinci künü nikâh qılına edi. Kelin evine molla ve vekiller kele ediler. Nikâh duası bitken soñ qudalar için sofr donatıla edi. Aqşam, ya da gece, yaş qızlar cıyıla edi. Eñ meraqlı adetlerimizden birisi – qına qoyuv gecesi ötkerile edi.

Üçüncü künü kelin kiyevni evine ketmek kerek edi. O, ana-babasinen saqlıqlaşıp tuvğan evini qaldıra edi. Kiyevniñ tıraş merasimi keçirile edi. Üçüncü künü kiyev tarafında nikâh aqşamı ötkerile edi. Bunıñ ile toy merasimi yekünlene.

Endegi künniñ sabasından toydan soñ vaqtı başlana. Sabadan kelinni yoqlamaq için onıñ soyları kele. Kelin er kes için qave pişire. Qartların qollarını öpe. Bir-eki aftadan soñ kelin tarafında çağırtuv ötkerile. Kiyevniñ eñ yaqın tuvğanları ve elbette kelin bulunalar. Soñ ise, kiyev tarafında çağırtuv ötkerile.

Bunıñ ile toy, ve onen bağı merasimler bite. Yañı kurulğan aileniñ yaşayışı başlana. Bu mevzu kerçekten de pek meraqlı ve onı yahşı öğrenmek için daa çoq çalışmaq kerek.

Toy merasiminiñ qısımlarını geniş taqiq etem.

Tanışuv

Qırımtatar halqınıñ çoq meraqlı ve zevqlı urf-adetleri bar. Olardan biri cıyındır. Cıyınlar qış vaqtı, köylülerniñ azbarında, çayırlarda ve bağ-bağçalarda, qızgın işleri bitken soñ, keçirile turğan. Yaşlar ve qızlar bir-de-bir dostlarınıñ evinde qonuşmaq ve eglenmek için nevbetnen toplaşa ediler.

Cıyınğa kelgen yaşlar, qızlar setlerge yerleşip oturalar. Toplaşqanlar qonuşıp, halq yırlarını yırlaylar. Yaşlar şaqalaşa, lâtifeler aytıp külüşeler.

Cıyında çeşit zevqlı oyunlar oynap eglemek de adet olğan. Yaşların sevimli oyunlarından: “Yüzük”, “Quşaq” oyunları pek şeñ keçe edi.

İstidatlı yaşlar ve qızlar özleri uydurğan çın, mane, şaqalarını köydeşlerine taqdim ete ediler. Aynı böyle cıyınlarda, bayramlarda yaşlar tanışa ediler.

Derviza bayramından soñ, toylar vaqıtı başlana edi. Bütün halq ağır işlerden soñ raatlana edi.

Evel zamanda qudalar oğlanğa köre qız, qızğa köre oğlan tapmağa tırışqanlar. Bu qolay degil. Olar oğlanın em de qızın soy-soplarını sorastırıp bile: onların arasında hasta soyları, içken soyları olğan ya da olmağanı belgilene. Oğlanın “qapısı”, yani yaşamağa yeri, “qazanı” – birden ayrı aşamağa imkânı barmı, olacaqmı ya da yoqmı buların episini öğreneler. Qızın da nasıl yaşamağa istegini: ayırımı ya da oğlanın ailesinen beraberimi, bunı da bileler. Oların tabiatlarını öğreneler. Soñ qızğa söz taşlana. Söz, adet boyunca, yañı yıl gecesi dekabr 21-de taşlanğan. Bu adetni er kes bile edi. Oğlan qızğa söz taşlaycığını ayta. Qız söz taşlaycağını bile de anasına bugün haber olacaq, dey. Oğlan gecesi pencerege kömürçik ketirip taşlay. Qız kömürni ala da anasına köstere. Qıznen ana ne yapacaqlarını – razılıq berecek, ya da bermeyceklerini laf eteler. Amma daa babağa bir şey aytmaylar. Lâkin baba razılıq bermegence, söz berilmey. Bu mesele boyunca bir fikirge kelgence, bu aqta tek 3–4 adam bile.

Oğlan bu şeyni daa ana-babasına bile aytmay. O, söz taşladı, söz (razılıq) alsa, soñ anasına ayta, anası babasına ayta. Demek, qudalar tapa, soñ söz taşlana, söz taşlanğan soñ anası, qızı bu şeyni baqalar da, soñ eki aftamı, bir aymı, tüşüneler, babasına aytalar. Oğlanın şeceresi, tamırları qaydan, olarda hastalıq, sersemlik barmı-yoqmı, buların episini sorap bileler. Tabiatı nasıl, qızmatabanmı, yoqmı. Çünkü qız da qızmataban, oğlan da qızmataban olsa, olar biri-birilerine kelişmeyler. Soñ bu ailede er vaqıt qavğa ola bile. Qız tarafı bu şeyleri bilgen soñ, oğlan razılıq almağa kele. Qız razı olğanını söznen aytmay, özü nağışlağan yavlıqını oğlanğa bağışlay. Demek, oğlan söz ala. Soñ kelip anasına ayta. Anası ise babasına ayta.

Bu şeyleri soy-soplar añlağan soñ, yani qudalar taptı, söz taşlandı, söz alındı, yahşı etip bilindi – quda yollanıla. Quda olup baracaq adamın soy olması şart degil. Namlı, laf etmege yahşı bilgen, adetleri ürmet etken adam yollanıla. Çünkü oña qızın evine barğan soñ, babasın laf etmek gerek.

Qudaların vazifesi ise eki yaşnı biri-birinen qattı etip bağlamaq ve onların birliği neticesinde aqiqiy, bahtlı, terbiyeli qoranta peyda etmektir.

Onın için biri-birine kelişken yaşları tapalar. Meselâ, aileni bir adam alıp barmaq gerek ola, ya apay, ya da aqay. Eger aqay atik olsa, apay da öyle atik olsa, soñ böyle ailede ne olacaq?

Evel zamanda yaşlar evlengende onların soy-soplardan qaç tiz ayırılğanına da emiyet bergener. Evlenmek için yalı tarafta yedi, çöl tarafta beş tiz ayırılıq gerek edi. Atta bir köydeki adamlar biri-birinen evlenmegenler, qomşu köyden evlengenler. Çünkü tamırlar qarışmamaq gerek edi. Eger tamırlar qarışsa, hasta balalar dünyağa kelir. Evelde buña da emiyet bergener.

Toylar olğanda yigitler gizliden qızlar toplanğan odalarını pencereleri ve qapılarından baqıp, onların arasından özlerine olacaq kelinni saylay ediler.

Bir-de-bir yigit toyda olğan qızlardan birisini begense, qız ağaları ya da musafirlerge hizmet köstergen qızların birisine muracaat eterek, begengen qızını oyunğa çıqarmalarını rica ete edi. Adeti üzre, qız ağaları qızın çeresinen qapığa taraf oynamağa becere, onı oynatmalarını rica etken yigit ise onın oyunını gizliden qapıdan seyir ete edi.

Şu aqşam qız bir qaç kere oyunğa çıkarılğanından toyda bulunğan musafirler onı yigitlerini birisi begengenini añlay ediler.

Yigit begengen qızğa yavlıq bağışlay, qız onı begense yavlıqını nağışlap qaytara edi. Begemese de, aksine ete edi.

Yigit evine qayıp, eñ yaqın tuvğanına, ana-babasına degil, çünkü o zamanlarda böyle şeyler aqqında ana-babağa aytmaq ayıp sayıla edi, toyda bir qızın begengenini, bu qız kimlerden olğanını ve oña evlenmek istegenini ayta edi.

Söz kesim

Şu yaqın tuvğan yigitniñ istegini ana-babasına bildire, olar 2–3 künden soñ qızniñ evine quda yollay ediler. Qudalıqqa yaqın tuvğanlarından üç er kişi kete, olarnıñ qollarına 25 dane altın kapiknen yipek fırlanta berile. Qızniñ ana-babası razı olğanları alda kapiklennen fırlanta olarğa qaldırıla ve bunıñnen söz kesilgen sayıla edi.

Qudalar qız yaşağan evniñ qapılarından kirgende evniñ saibinen köterinki seslennen selâmlaşa ediler. Al-hatır soray, biraz laf ete, soñra ise avale etilgen işke keçe ediler. Qudalarnıñ eñ büyügi qızniñ babasına yahut babası olmağanı (ölgeni) alda yaqın tuvğanlarınıñ eñ büyüğine: “Boş laflarnen vaqtımızni keçirip oturmayıq, biz evniñizge Allanıñ emrinen böyle bir adamniñ avalesinen qızniñni onıñ oğluna qudalıq etmek niyetinen keldik, yoq demezsiñiz, belleymiz”, – dey edi. Adeti üzre, qızniñ babası qudalarğa şöyle cevap bere turğan: “Ebet, Alla-Taalâ başına bunı yazğan olsa, qismet olsa, olur”. Bundan soñ o, qadıninen mesleatlaşa. Qadın, adeti üzre, aqayniñ sualine: “Sizge munasip olsa, maña da munasip”, – dep cevap bere turğan. Soñ qızniñ eñ yaqın cariyeleriniñ birisini qızına yollap, onıñ razılığını soray ediler. Qız ana-babasınıñ sualine: “Ana-babam nasıl munasip körse, öyle olur”, – degen cevabını qaytara.

“Alla bir, söz bir” – bu ibarenen söz kesimde eki tarafniñ razılığını bildire edi. Söz kesile edi. (1 res)

Burma kibi yollardan
Burulıp keldik yar, yar.
Sırma mıyıq babaydan
Quda keldik yar, yar. [13]

Ağır nişan

Adetle, ağır nişan söz kesimden 3–7 künden soñ, bazarertesi ya da cumaaqşamı kününde yapıla edi. Bu künde kelin evinde, kiyev evinde de bayramlıq aşlar pişirile edi ve evge musafirlerini çağıra ediler. Bu künni kelin soylarda keçire edi. Kiyev tarafından bir qaç adam nişanğa, qız evine kele ediler. Quda olaraq barğan qadınlar, mıtlaqa dülber qadifeden tikilgen anterlerde olmaq kerek ediler. Aqaylarnıñ omuzından yeşil ya da qızıl yavlıqlar baylı şarttır. Nişanlığa bahşışlar alıp baralar (meselâ: eki anter, şal ve nağış) ve babasına: qave ve şeker, anasına: anterlik. Bahşışlarını aselet nağışlangan şalda ketireler. Bu şalniñ adı – boğça. Kelinniñ ana-babası baqır tabaqta – sinide – kiyevge bahşış alıp çıkaralar. Bütün bahşışlarını baqıp çıqqan soñ vekiller, kiyev-çamaşırını boğçağa sarıp, evge qayta ediler.

Ağır nişandan soñ yaşlarğa körüşmek mümkün edi. Birinci kere oğlan qıznen körüşmek için başta kiçkene oğlançıqtan soray edi, qaysı pencereniñ yanına kelmek kerek. Kiyev kerekli pencereniñ yanına kele edi. Bu ibare qırım-tatar tilinde şayna “pencerege barmağa” qaldı. Kelin bezenip, onı bekley, amma bahşışını – seylemlikni – alğance, o, süküt tuta edi. Seylemlik, meselâ dülber bir şal olmaq mümkün edi. Yaşlar birinci kere körüşkende, kelin kiyevniñ suallerine ya cevap bermey otura, ya da eşitilir-eşitilmez sesnen cevap bere.

Yañı tanışacaq yaşlar
Başta biraz utanalar. [1]

Yaşlarını iç kimse körmemek kerek edi. Ne ana, ne baba, ne de başqaları. Böyle bir qaç körüşüvden soñ, nişanlılar serbest laqırdı ete ediler. Ve yavaş-yavaş biri-birine alışa ediler. Misal olaraq, halq yırdan parça:

Yigirmi beş altın, bir nişan,
Yolda qalsın, ey güzel.

Kelsin, baqsın ağanıız,
Begense alsın, ey güzel. [13]

Ay yarıq gecesinde

Ay yarıq gecesinde,
Vardım penceresine.
Uzun çubuq uzattım,
Men yaremi uyattım.

Qaraquş mingen terekke.
Qanatın cayğan erekke.
Sen çağırdıñ – men keldim,
On eki türlü yemekke.

Ay yarıqta vararmam,
Tilge destan olamam.
Ay bulutqa kirgen soñ,
Bağlasalar, turalmam.

Ay yarıqta çağırma,
Ay gecesi sağıрма.
Qaranğı kecede kelsem,
Örke berip, bağıрма.

Ay bulut gecesinde,
Vardım penceresine.
Uçun çubuq uzattım,
Men yaremniñ fesine.
(2 res)

II. Toy merasimi

Birinci kün

Birinci künniñ toy merasimi kelin ve kiyev tarafta bir vaqıtta başlansa da ayrı-ayrı keçirile. Kelinniñ ve kiyevniñ evinde bir qaç oda azırlana: birincisi – qartlar, ekincisi – qartiyler, üçüncisi – evli yaş qadınlr, dertüncisi – yaşlar için ve niayet, kelin ve kiyev için mahsus odalar. Ayrı bir odada ise kelinniñ bütün ciyezi taqdim etile edi, yani kelin nağışlağan marama, yavlıqlar ve digeri.

Toy qartlarniñ duasinen başlana. Bundan soñ çalğıcılar “Taqsım” ve “Peşraf” avarlarını – toyniñ muzıka qısmını açıcı ve toqtavsız icra etilici eki nağmeni çalalar. Olar özüne mahsus bir üvertüra hızmetini köreler. Ekinci nağme bitken soñ qartlar qave içe ve çalğıcılarga özleri sevgen eski türkülerini, tüşünceli-qayğılı avarlarını sımrlaylar.

Er bir yañı kelgen musafirni çalğıcılar “Hoş keldi avası”nen qarşılap alalar.

Yaşlar qızlarniñ penceresi yanında turıp yırlaylar. Yır yarışı başlana. Bu adet türkiy halqlarda, hususan, qırımtatarları arasında geniş tarqağan çılñlar ve maneler. Toyniñ birinci küni böyle muzıka ve yır yarışinen bite.

Aqşam üstü kiyev evinde toy çıraqnı yaraştırı ediler. O, eki balaban haçlaşqan çıraqtan ibaret ola edi. Çıraq yaraştırıvı çeşit yır ve nağmeler ile ozğarıla edi. Meselâ, “Çıraq telev avası”. Bu adet bitkeninen qızlar çıraqnen azbarğa çıqıp oynamağa başlay ediler. Oğlanlar fırsattan faydalanıp begengen qızğa yavlıq bağışlay ediler. Qız oğlanı begense, bir qaç vaqıtan soñ nağışlanğan yavlıqnı qaytara edi. Bu adet tek yalıboylularğa ait. Oniñ tarihi da pek meraqlı.

Çalğıcılar bütün sımrıqlarını yerine ketirip, toyniñ soñunace evde bulunalar.

Ekinci kün

Ekinci küni (kelinniñ evine qudalar ve molla keleler).

Kelinni satın aluv ve nikâh merasimi eda oluna. Qudalar mollaranen beraber kelinniñ odasına kireler, anda nikâh qıyılmaq kerek. Amma kelinniñ arqadaşları kelgenlerni kirsetmeyler. Qudalar qızlarğa paqlava tolu sandıq, bundan ğayrı aqça bereler. Tek bundan soñ qızlar mollağa nikâh qıymağa ruhset bereler.

Molla kiyevniñ tışqı körünişini ve baylığını tarif eterek, ğayet tantanalı sesnen ondan qocağa çıqmağa razılıq soray. Mollanıñ suallerine kelin başta belgisiz cevaplar bere ve tek üçünci keresinde kesen-kes cevaplına. Kelin ağlamağa başlay, soñra oniñ arqadaşları qoşulalar. Pek siyrek allarda kelin mollağa sükünetnen cevap bere, böyle al, eger kelinniñ ana-babası qarışmasa, toyniñ bozuluvına sebep ola bile. Ekseriy allarda ana-babanıñ tazıyıqı qızniñ isteginden üstün ola. Öyle de ola edi ki, qızni oniñ razılıqsız ile aqayğa bere ediler. Meselâ:

Qız bala degen marum qul
Öksüzden beter...
Baba yurtun terk etip
Ağlar da keter...[9]

Öyle sayıla edi ki, kelin kiyevden ne sorasa, onı kiyev mıtlaqa yerine ketirmege mucbur. Kelin eki tilim ötmek ve küzğü alıp, bir köşege kire edi. Ötmekni ellerinde tutqan edi, küzğüge baqıp öz isteklerini ayta edi. Soñ bir kesekni aşay edi, ekincisini ise aqayına bere edi.

Künniñ qalğan qısmında çeşit qayğılı yırlarnı yırlavnen keçe. Eslice musafirler qayğını dağıtmaq için oynamağa teklif eteler. Teklif qabul oluna ve biri biri artından oyun avarları çalına. Azbarda qızlar horan tepeler, yaşlar ise qızlarğa baqıp elçırpa turğan ve yerlerinde oynap-oynap alalar.

Qına gecesi

Toydan bir kün evel, ya aqşam, ya da gece kelinniñ evinde qadınlardan soyları, qomşuları, dostları toplanıp, episi dülber kiyimler kiyinip-quşanıp, ilvanlarını taqıp, sanki büyük bayramğa azırlıq kete. Aslında bu qına köyüv gecesi – yaş qızınıñ babasınıñ evinde keçirilgen soñki gecesidir. Ertesi künü onı baba ocağından alıp, yañı ömürge alıp ketecekler. Bu pek eyecanlı noqta ve er bir yaş kelin bu deñişmelerge büyük işanç ile baqa. Yaş qızlar ve qadınlar tatlı yemekler ve içimlikler azırlap, sofralar donatalar. Yırlağan ve raatlanğan qızlar endi eñ esas meselege keçeler.

Kelsin, kelsin qızlar qına qoyucı,
Bu gece qızımız musafır, yarın yolcu. [13]

Qına – bu acayip bir ösümlüktir. Onıñ tabiiy hususiyetlerini atta zemaneyiy tibbiyette de qabul ettiler. İnsanıñ terisine, tırnaqlarına ve saçlarına qına qoyulsa, olar sağlam ve dülber olıp, qadınıñ da daima güzel olğanına hizmet eterler. Kelinniñ qollarına ve saçlarına qına qoyma adeti – qadimiy zamanlardan kelip çıqa. Adet üzre, qınanıñ tedaviylev hususiyetleri aynı zamanda köz-nazardan ve şeytanniñ şerriden de qorçalamağa yardım etken.

Kelin odanıñ ortasına otura, ayaqlarını ve qollarını tıslımlı bir suvnen yuva. Suvniñ tıslımlığı da, bu suvğa nane qoşuvı ile bağıdır. Nane otu – tendiristlik ve insan teniniñ temizliğini bağışlağan bir ösümlüktir. Ya da naneden ğayrı, böyle suvğa gül yapraqlarını da qoşalar. Nane suvu ile yuvunmaq kelinge bir qaç yaş qız yardım ete. Qalğanları ise onıñ etrafını çeçekler ile süslendireler. Mina endi mücizeli bir noqta. Qına qız-kelinniñ ayaqlarına, qollarına ve saçlarına qoyula. Bütün bular yırlar ile yapılmaqta. Qırımniñ bazı yerlerinde, misal olaraq yalı boyunda, kelinniñ etrafını çıraqlar ile dolanıp çıqqanlar. Kelinniñ özü ise onıñ ömründe olıp keçken deñişmelerni tolu sürette is etken.

Qınanı qollarınıñ yani avuçımızniñ ortasına qoyulması da bir taraftan bu yerde energiyaniñ küçlü noqtası bulunğanından, diger taraftan ise – avuçımızniñ ortası – aile timsallerinden biridir. Demek, qollarğa qınanıñ yaqılması – em müsbet energiyani quvetlendirmek ve köz-nazardan saqlamaq için, em de qoranta qaviy ve temelli olması içündür.

Adet üzre, soñra qına qoyulğan yerge altın kapık qoyğanar. Bu da, belki de, kelecik aile allı-taqtalı, bereketli olacağı maqsadı ile yapılğan areketlerdir.

Bundan soñra, yaş qız ya yeşil, ya da qırmızı tüsteki anterni kiyye. Qayd etmek kerek ki, bizim milliy adetlerimizge köre, kelin tüsü – qırmızı tüstir. Onı atta bir çoq milliy türkülerimiz tasdıqlay. (“Mishor qızı”).

Qınalavdan keçken qız endi bile – yarın onı yañı ömür, ayatınıñ yañı basamağı bekley. [6] (3, 4 res.)

Qınalı parmaq, cez tırnaq
Qınalı parmaq, cez tırnaq, altın oymaq, ah, ah,
Seniñ tatlı tiliñe olurmu toymaq, ah, ah.

Pencereme kün tiymey meyvalıqtan, ah, ah,
Em sarardım, em soldım sevdalıqtan, ah, ah.

Qınalı parmaq, cez tırnaq, altın oymaq, ah, ah.
Almaq degil muradıñ, aylandırmaq, ah, ah.

Uzun boylu, dal fidan, ince belli, ah, ah,
Bütün aleyem içinde sensiñ belli, ah, ah.

Yımirtadan beyazsıñ, bordan aqsıñ, ah, ah,
Qoyun cepke qoyğanday tomalaqsıñ, ah, ah.

Dost qadrini dost bilir, altını – saraf, ah, ah,
Asla canım toymaycaq, közüñe qarap, ah, ah.

Altın çeçek teraze tarasından, ah, ah,
Aylanayım közüñniñ qarasından, ah, ah.

Üçünci kün

Kelin arqadaşları arasında odanıñ töründeki köşesinde otura, üstünde yeşil qaftan, yüzü örtülü, o, kiyev yaqqa tantanalı ketüvni bekley. O, qayğılı, fısıldap laf ete, kökü keçire. Arqadaşları onı tınçlandırırlar. Bu vaqıtta azbarda toplanğan adamlar arasında çeşit qalabalıq ükümrän. Böylece, yaqınlamaqta olğan ketüvge faallik ve şeñliknen azırlanalar.

Azırlıq işleri ep kenışley, bir qaç dilijans, mögedekli araba toplana. Azbarnıñ ortasından, yani çalğıcılar bulunğan yerden qalabalıqını ve ses şamatanı bastırıp, kimerde davul ve zurna sesleri eşitile. Niayet, er şey azır oldı. Kelinni alıp ketecek faeton ev yanına kelip toqtay. Kelin oturğan odağa babası kirip, qızına kümüş quşaq kiyeye. Ondan coñ anası kire o, qızına öz elâlığını bere. Meselâ:

Annem gelsin sol yanıma,
Babam gelsin oñ yanıma.
Anneçigim al yavlığı,
Bağla sen baña.
Emizdirgen sütleriñi
Elâl et et baña, aman,
Emizdirgen sütleriñi
Elâl et baña... [12]

Halqımız sürgünlikke oğratılğan soñ quşaq yerine şal baylap başladılar. Bu adetni, qızınıñ beli qaviy olğanı için eteler. Ağası ya da yaqın tuvğanı kelinni elleri üstünde köterip alıp çıqa ve faetonğa oturta. Kelinniñ yanına onıñ yaqın tuvğanları oturalar, arabacınıñ yanında ise Quran tutqan bala otura. Arabacınıñ artında elinde şamçıraq tutqan ikinci bala otura.

Toy safınıñ başında – eki atlı üç renkli – yeşil, qaverenkli, kök ya da mavı renkli büyük köşegeni tuta. Olarnıñ artından kelinniñ faetonı. Bundan soñ kelinniñ tuvğanları ve tanışları bulunğan diger arabalar birer-birer kelip sırağa qoşulalar. Adet üzre, ikinci arabada bir qaç esli qadınnen beraber kelinniñ yaqın tuvğanı buluna, kelinniñ çeşit örnekli ve nağışlı şeyleri ve ciyezleri bu arabağa yüklene.

Atlılardan sarılı arabalar sırası yavaş-yavaş yürüp başlay. Kiyevniñ evi betke atlılar atlarını çaptırıp keteler, kiyevniñ evinden de bir top atlı çıqa, olar arabalar yanına kele ve yolınıñ kenışçe yerinde olarnı toqtatacaq olalar. Qalabalıq çıqa, şamata qopa, niayet, kelinniñ tuvğanı yol kesincelerge bir sıra nağışlı şeyler berip qurtula. Nağışlı şeylerni erkekler bellerine, ya da omuzlarından keçirip yanbaşlarına bağlaylar.

Ebet, eñ yahşı mukâfatlarını (misal için, doquz nağışlı şeyden, bu cümleden, saçaqlı büyük yipek şaldan ibaret şeylerni) kiyevniñ eñ yaqın tuvğanları alalar.

Çöldeki, ya da şeer çetindeki toqtalışlarda qoşular, çeşit yarışlar, oyunlar ötkerile, muzıka yañğıray.

Kiyev taraftan kelgen yaşlarınñ üykeni ilerige ketüv aqqında emir bere. Bu vaqıtta “Yar, yar” türküsü yañğıray. Saf baştaki tertipte kete, yañı kelgenler onıñ artına qoşulalar.

Kiyevniñ köyüne yetken soñ saf camige doğrula. Cami yanında olarnı bir grupp qart qarşılıp ala. Olarnıñ biri ögge çıqıp, kelinge muracaat ete, oña qalımnı eksiltmek kerekligini ayta, bundan soñ qartlar arasında bulunğan mollağa kelinniñ qararını bildire. Şu yerde, cami yanında qısqa dua oqula, er kes bir qaç daqqa süküt saqlay.

Bundan soñ kiyevniñ evine keteler; olarnı qapı yanında bulunğan çalğı taqımı “Hoş keldi ava”sını çalıp qarşılıy. Kelinniñ faetonı qapı yanına kelip toqtay. Kiyev ağası kelgenlerden Qurannı, donatılğan şamçıraqnı ve köşegeni satıp ala, qadınlarnıñ biri bu şeylerniñ episini içeri alıp kire; köşegeniñ ağaçlarını sındırıp damğa atalar. Bu vaqıtta içeriden kilimler alıp çıqalar, qudalar bu kilimlerni perdelerge çevire ve kelin faetonniñ yolunu qapıgace eki yaqtan qapatalar.

Kelin tüşürgende qudalar kiyevniñ azbarına kirgenlerinen, olarnı tüfek atmaqnen qarşılıp alğan ediler. Ne qadar coşqun, yaraşılıq manzara edi!

Kelin kelgen vaqıttan başlap, bütün bu merasimler devamında çalğıcılar “Ağlama kelin” avasını çalalar.

Bundan soñ elinde tavuq tutqan qartiy kelinniñ faetonına kire ve tavuqnı kelinniñ çeşit yerlerini toqundıraraq: “Op qorqulıq, op qorqulıq, qaydan keldiñ, anda ket”, dey. Bu areketnen olacaq nikâhtan evel kelinniñ yüreginden qorqunı quvıp çıqarmğa isteyler (bundan soñ tavuqnı kiyev odasınıñ ayatında legen astına saqlap qoyalar). Faetondan çıqqan soñ qartiy elline büyük tabaq ala ve onıñ üstündeki tatlı yemeklerni, ufaq paralarını balalarğa saça. Bundan soñ kelinniñ ağası, ya da diger tuvğanı onı ev içine köterip alıp kire.

Yevgeniy Markov öz ikâyesinde kelinge barğan yolniñ qapatılğanı ve kiyevden bahşışlar alınğanı aqqında yaza.[8]

Kelin yaqtan kelgen qudalar kelinni kiyevniñ evine kirsetken soñ, çalğıcılarğa avarlar sımarlay ve oynaylar. Çalğıcılar kiyev adından musafirlerni “Qarşılıv yırı”nen selâmlaylar.

Oynağan soñ er kes sofraya başına otura, aşay-ıçe ve çalğıcılar tarafından eda olunayatqan özleriniñ sevimli yırlarını diñleyler.

Kiyevniñ tuvğanları qudalarını mıtlaqa “kiyev köbetesinen” sıylamaq kerek ediler. Meselâ:

Aydıñ qudalar bizge,
Biz de barırmız sizge.
Biz de köbete aşarmız,
Mabet-mabet yaşarmız...[10]

Daa qudalar içün eki türlü tatlı: qızıl ve sarı tüste azırlamaq kerek ediler. Qudalarnı bu aşlarnen sıylağan soñ tatlınen toyda olğan bütün yaş qızlarını da, olarnıñ nevbetti tezce kelgen niyetinen sıylaylar.

Bundan soñ kiyev çalğıcılarnen beraber küreş olacaq meydanlıqqa kete. Ögde, üstüne çeşit yavlıqlar, şallar ve nağışlar – küreşte yeñgenler içün berilecek bahşışlar bağlanğan uzun sıyrıqnı alıp keteler. Kiyev bu yarışta tek seyirci olaraq iştirak ete. Küreş vaqtında çalğıcılar “Küreş ava”sını çalalar. Küreşni balalar başlaylar, soñra oña büyükler qoşulalar.

“...Tezden çalğıcılar, soñra musafirler soqaqqa çıqıp, çeşmege doğruldı, meydanda turğan yigirmi dört atlı yigitni muasarağa aldılar.

Çeşme ögündeki meydanda oyun başladı. Davulcu çoqmarnıdom etip urdı. Yüz yaşındaki ihtiyar adamlardan başlap, bala-çağağa qadar, er kes oynadı. Yaş bir yosma Rustemniñ oynaqlay bergen atına yaqın keldi, yigitke küçük qadife yastıçiq taqdim etti. Bu – qoşuda ğalip kelgen kişiğe edi...” [13]

Küreş bitken soñ, ğalip çıqqan küreşçini at üstüne oturtıp, muzıka altında kiyevniñ evine alıp keceler, anda oña bir qade şarap teklif etile, o, bu qadeni tantanalı sürette ve marş muzıkası altında içe. Soñra, o, er kesnen sağlıqlaşıp ve bahşışlarını alıp evine kete. (5 res)

Bu vaqıtta kelin içün azırlanılğan odada kelinnen beraber kelgen qudağıylar çıylana. Masa üstüne er şey qoyula, stolğa töşelgen örtüniñ çetleri yerge toqunıp, sofraya başında oturğanlarnıñ ayaqlarını örtip turmaq kerek.

Bu arada kiyev evge qaytmağa pek aşiqmay. Küreşten soñ, o, soñki bekârlıq qonuşmasını keçirmek için dostları ve arqadaşlarınen beraber bir-de-bir kimseniñ evine, ya da qavehaneye kire. Anda kün evelden büyük sofra donatıla, sofranıñ ortasında tatlı yemeklernen ve paqlavalarnen sarılı meze tura. Er kes sofra başına otura, laqırdı ete, şaqalaşa, amma kiyev kelmegece kimse yemekke toqunmay. Çalğıcılar “Kelsin, kelsin” yırınıñ avasını çala. Adette, böyle muzıkalı davet üç kere tekrarlanğan soñ, yanaşa odanıñ qapısı açıla ve bosağada kiyev peyda ola. Kiyev sofrağa kelip otura, tabaq üstünde ketirilgen bir qade şarapnı içe, soñra çalğıcılarğa özünüñ sevimli avasını sımarlay, er kesniñ diqqatı kiyevge ola.

Bundan soñra kiyevniñ tuvğanları kele ve olarnıñ er biri çalğıcılarğa özünüñ sevimli yırını ya da avasını sımarlay. Ziyafet başlana: şarap tolu çanaq el-elden keçe. Biraz vaqıttan soñ sofrağa bütünley pişirilgen ve donatılğan qozu ketirile. (6 res)

Tıraş merasimi

Ziyafetniñ soñunda berber peyda ola.

İş şunda ki, tıraş avasınıñ müim manalar ile birlikte şaqda qullanıla. Kiyevniñ kelin üzerinde peyda olması – çoqtan beklenilgen daqqasıdır. Ve, elbet de, kiyev bala – tıraş olğan alda, dülber perçem ile olmaq kerek. Toy künü üylege yaqın kiyevniñ yaqınları, dostları, soy-sopları toplanıp, eki bölümge bölünge. Berber ise – öz işini başlay. Yani tıraş ete ve saçlarını alıp, taray. Amma bir hususiyet, tıraş – tek mahsus çalınğan yani “Tıraş avası” ile yapılmaqta. Diger nağme ile kiyevni tıraş etmeyler. Misal olaraq, Üsküt köyünde tıraş merasimini muzıkanen degil de, oqulğan dualar ile keçirgenler. Endi ise eñ meraqlısı başlana. Kiyevniñ etrafında oturğan şaqacı dostlarından biri çalğıcığa para berip, tıraş avasını degil de, diger bir nağme sımarlay. Lâkin endi berber tıraş etmey ve tıraş avasını bekley. Kiyev ise sabunlu ve yarı tıraş alda oturıp bekley. Niayet, diger dostu, kiyevni acıp, çalğıcığa kene de para berip, mahsus tıraş avasını sımarlay. Endi bu nağme ile berber öz işini devam ete. Ekinci bölümden daa bir dostu kene de başqa ava sımarlay ve berber kene de işini toqtata. Kiyev kene yarı yolda qılıp, sabır ile bekley. Bu şaqalı areketler ya berberniñ bezgenine qadar, ya da dostlarınıñ cepleri boşatılğanına qadar bazıda 4–5 saat devam etip, niayet, kiyevniñ tıraş etilgen ve perçemi de dülberleştirilgen alda olğanı ile yekünlengen. “Kiyev avası” yañğırağanda kiyev baştan-ayaq yañı urba kiyve. Endi kiyev azır ve cesürlük ile evine yol ala. [6]

Kiyev ketken yol fişenklernen aydınlatıla, yırlar yırlana, oyunlar oynala ve tüfekler atıla. Hor kelinnen kiyevge bağışlağan, olacaq bahtı qoranta ayatını terennüm etken mahsus yırını yırlay. Bu vaqıtta kelinniñ odasını yaraştırılar. Kelinniñ özü çoq yıllar devamında morsliman usulinen tikip azırlağan nağışlarnen donatalar.

Kelsin, kelsin
Kelsin, kelsin,
Çorabatır kelsin.
Kelecek olsa, haber bersin.

Bağlama:
Ana-mına, ana-mına keleyatır,
Ayağında qızıl qatır,
Tüy şorbağa ötmek batır.

Kelsin, kelsin
Kiyev bala kelsin.
Kelmeycek olsa, haber bersin.

Bağlama

Kelsin, kelsin,
Toy sabası kelsin.
Kelmeycek olsa, haber bersiñ.

Bağlama.

Kiyev kelinniñ odasına yaqınlaşanda içerdeki qadınlar kelinni terk eteler, o, oda içinde, köşege artında bir özü qala. Kiyev kelin odasınıñ bosağasından atlaşanda kiyev ağası bosağağa bir parça yipek atlas taşlay, kiyevni ozğarıp kelgen yigitler ise bu basmanı ala, yırtı ve olarnıñ er biri bahtlı aileviy ayat remzi olaraq, onıñ birer parçasını ala. Soñra sıq duvaq kiygen kelinni namazlıq yanına alıp keteler, kelinnen kiyev birlikte namaz qılalar. Namazdan soñ kiyev duvaqını kötere, kelin ise onıñ qolumı öpe.

Zevq meraqlılarnen
Toldı kene azbarlar!
“Ne eken?” deseñ, bugün
Kiyevniñ tıraşı bar.

Sabırsız bazı seda
“Tıraş!” dep bağırsa da,
O, özüni pek sıqlay,
Başlamağa aşıqmay. [1] (7,8 res)

III. Yalta rayonundakı Dereköy, Ay Vasıl ve Autka köylerinde nikâh ve toy merasimleri

Söz kesim ve nişan

Yuqarıda añılğan köylerde toylar olğanda yigitler gizliden qızlar toplanğan odalarını pencerele ve qapılarından baqıp, olarnıñ arasından özlerine olacaq kelinni saylay ediler.

Bir-de-bir yigit toyda olğan qızlarınñ birisini begense, qız ağaları ya da musafirlerge hızmet köstergen qızlarınñ birisine muracaat eterek, begengen qızını oyunğa çıqarmalarını rica ete edi. Adeti üzre, qız ağaları qızını çeresinen qapığa taraf oynamağa becere, onı oynatmalarını rica etken yigit ise onıñ oyunını gizliden qapıdan seyir ete edi.

Şu aqşam qız bir qaç kere oyunğa çıqarılganından toyda bulunğan musafirler onı yigitlerniñ birisi begengenini añlay ediler.

Yigit evine qayıp, eñ yaqın tuvğanına, ana-babasına degil, çünki o zamanlarda böyle şeyler aqqında ana-babağa aytaq ayıp sayıla edi, toyda bir qızını begengenini, bu qız kimlerden olğanını ve oña evlenmek istegenini ayta edi.

Şu yaqın tuvğan yigitniñ istegini ana-babasına bildire, olar 2-3 künden soñ qızınıñ evine quda yollay ediler. Qudalıqqa yaqın tuvğanlarından üç er kişi kete, olarnıñ qollarına 25 dane altın kapiknen yipek fırlanta berile. Qızınıñ ana-babası razı olğanları alda kapiklerden fırlanta olarğa qaldırıla ve bunıñnen söz kesilgen sayıla edi.

Qudalar qız yaşağan evniñ qapılarından kirgende evniñ saibinen köterinki seslennen selâmlaşa ediler. Al-hatır soray, biraz laf ete, soñra ise avale etilgen işke keçer ediler. Qudalarınñ eñ büyügi qızınıñ babasına yahut babası olmağanı (ölgeni) alda yaqın tuvğanlarınıñ eñ büyüğine: “Boş laflardan vaqtımızı keçirip oturmayıq, biz evniñizge Allanıñ emrinen böyle bir adamniñ avalesinen qızınıñ onıñ oğluna qudalıq etmek niyetinen keldik, yoq demezsiñiz, belleymiz”, – dey edi. Adeti üzre, qızınıñ babası qudalarğa şöyle cevap bere turğan: “Ebet, Alla-Taalâ başına bunı yazğan olsa, qismet olsa, olur”. Bundan soñ o, qadıninen mesleatlaşa.

Qadın, adeti üzre, aqayınıñ sualine: “Sizge munasip olsa, maña da munasip”, – dep cevap bere turğan. Soñ qızınıñ eñ yaqın cariyeleriniñ birisini qızına yollap, onıñ razılığını soray ediler. Qız ana-babasınıñ sualine: “Ana-babam nasıl munasip körse, öyle olur”, – degen cevabını qaytara. Qadıninen mesleatlaşıp, qızından da cevap alğan soñ, baba qudalarından bazarlıqqa keçer. Taraflar fuqarece olsa, kelin tarafı eñ azdan elli dane altın kapikten (nüsfiye), başlap elli duqatqace (büyük altın kapikler) bardıra edi. Bazıda bazarlıq saatlardan devam ete ve, niyet, neticede kelinniñ fiyatı 50 dane altından 40 dane altınğace eksile edi. Altınlardan ğayrı keline: er birisi ellişer kümüşten eki anter, yipişli quşaq, bir qadife kürk, ferece-marama (kelin bu maramanen toy vaqtında örtüle ve toydan soñ da azbarğa çıqqanda onıñnen qapana edi) ve, niyet, 200–300 rublenen 300–500 qarış topraq berile edi.

Bir sözge kelgen taraflar: “Söz bir, Alla bir”, – dep biri-birine söz bererek, biri-birini zayırlayaraq, qol sıqışa ediler. Kelgen baş quda olarğa emanet etilgen altınlardan fırlantını qaldıra, kelin tarafından ise bir dane yipek fırlanta berile edi.

Söz kesimden eki afta keçken soñ ağır nişan berile edi. Şu küñge qadar kelin nişanğa qoyulması şart olğan doquzlamalarnı azırlay edi. Doquzlama doquz şeyden ibaret olmalı edi: 1. Uçqur (aqay şalvarı için burma yip quşağı); 2. tiz-bez (ayaq sürtmege); 3. yemeni (poşu); 4. edek; 5 ve 6 – tütün için eki kese; 7. astına ufaq altın kapikler (nüsfiye) tikilgen ve çetleri kümüş qaytan (tesma) ya da yün yipinen işlengen bir ufaçiq kise; 8. köşeleri kümüş yipnen nağışlangan poşu ve 9. çorap bağı. Amma sayılıp keçilgen şeylerden ğayrı bir çift yipek don kölmek (olarğa daa çerger kölmek de dey ediler), çorap ve saat qapı da qoşula bile edi.

Eger olacaq kelin zengin qorantaniñ balası olsa, doquzlama kiyevniñ ana-babasına da azırlana edi.

Kiyev ve onıñ soy-soplarına, dep azırlanğan bu şeyler diger bahşışlardan beraber köşeleri kümüşnen nağışlangan boğça bağına sarıla ve üstüne “Quran hatimi” yazılı kâğıtçıq tikile edi.

Bunıñnen kelin kiyevniñ bütün yaqın soy-soplarınıñ ruhlarına adap, Quran oqup çıqqanını bildirile edi.

Qundaq balasına barğance, bütün soy-soplarğa azırlanğan bahşışlar kölmekler, fereceler, yüzbezler, kiseler ve ilâhrelerden ibaret ola ediler. Kiyevge yollanmazdan evel bahşışlar minderler ve yastıqlar üstüne yaydırıla, er birine üstünde berilecek adamniñadı yazılı olğan kâğıtçıq pekitile edi. Bundan soñ bahşışlarnen beraber kiyevge yollamaq için qatmerli pirniç köbetesi pişirile edi. Bahşışlar yaydırılğan soñ kelinniñ soy-sopu çağırıla ve olarğa kösterile edi. Aqşam ise kelinniñ evine başları üstünde balaban-balaban siniler (sinilerde kiyevden kelinge yollanğan bahşışlar ola edi) tutqan eki yigit yetekçiliginde quda olıp, 20–25 er kişi kele edi. Yigitler bahşışlarnen tolu sinilerni kelinniñ yaqın soy-soplarınıñ birisine tutturıp, yerine bahşış berilgen birer kölmek alğan soñ qayıp kete ediler. Qalğan qudalarğa ise sofraya qoyıp, olarnı sıylay ediler. Aşalğan soñ er eki taraftan azırlanğan bahşışlar açılıp baqıla, teñeştirile, eksikleri belgilene edi. Bahşışlarnı er kes körgen soñ kelinniñ eki tuvğanı olarnı kiyevge alıp kete, yerine para ve raqı ala ediler.

Ağır nişan berilgen soñ ertesi künü kiyev nişanlısına mektüp yazıp, musafirlikke kelmesi için razılığını soray edi. Razılığını alğan soñ, aqşam nişanlısınıñ eñ yaqın tuvğaninen beraber oña musafirlikke kele edi. Birinci kere nişanlısınen körüşken qız onıñ bergen suallerine ya cevap bermey otura, ya da eşitilir-eşitilmez sesnen cevap bere. Amma nişanlısınıñ bir qaç böyle ziyaretinden soñ, niayet, onıñnen laf etip başlay edi. Böylece, olar biri-birine alışa ediler.

Ağır nişan berilgen soñ qız ciyezini azırlamağa, daa doğrusı, tekmillemege başlay edi, çünkü halqımızda qorantada qız doğğaninen oña ciyez azırlamaq adet edi. “Qız beşikte – ciyez sandıqta” degen atalar sözümiñ de şundan kelip çıqqan. O zamanlarda tükânlardan satın alınğan mallarnıñ qıymeti yoq edi, şunıñ için er şey evde azırlana edi.

Zengin kelinniñ ciyezi 200–250-den ibaret evde toqulğan basmadan tikilgen tüp kölmekten (aralarında yipek soyları da ola bile edi), 200–250 toqulğan ferece, 3–4 balaban yipek şal, 6–7 puf tüşek ve yorğan, 50–60 dane yipek fırlanta, 400–500 dane yüzbez, bundan ğayrı sayı-esabı olmağan toquma sofraya örtüleri ve yağbezler, kiseler, poşular ve saire.

Ev eşyalarından ciyezge minderler, divar yastıqları, 2–3 odağa tüşelecek kilimler (minderlerniñ sayısına köre) ve çoq sayıda baqır savutlar kire edi.

Fuqare kelinniñ ciyezi: 70–100 dane don kölmek, 200–300 yüzbez, 70–80 ferece, 20–30 fırlanta, 3–4 tüşeknen yorğan, bundan ğayrı, sofraya örtüleri, yağbezler ve saire.

Ağır nişandan biraz vaqıt keçken soñ kiyev nişanlısınıñ ana-babası ve bütün soy-soplarını evine musafirlikke davet ete edi. Musafirlikke kelgen aqşamı qızniñ anası olacaq kiyevine, zengin olsa – altın saat, fuqarece olsa – kümüş sigar qutusu bağışlay edi. Bu çağıruvdan ikinci aftası qızniñ ana-babası olacaq kiyevleriniñ ana-babasınen yaqın soy-soplarını evlerine musafirlikke çağıra ediler.

Şu aqşam olacaq qaynananıñ ve onıñnen beraber musafirlikke kelgen qadın-tuvğanlarınıñ başlarına topraqbastı maramaları taşlana edi. Bu maramalar “topraqbastı” dep adlandırılanlarınıñ sebebi – olacaq qaynana olacaq kelinniñ toprağına birinci kere ayaq basqanıdadır. Olacaq qaynana ise olacaq kelinine palı anter bağışlay. (9 res.)

Toyğa azırlıq ve toy

Olacaq kelinnen kiyevniñ ana-babaları biri-biriniñ evlerine musafirlikke barıp kelgen soñ toyğa azırlıq başlana, başta toy künü kesile edi. Toyğa bir qaç kün qalğanda, 5–10 adam, ziyade de ola bile edi, kiyev tarafından ağırlıqni ketire edi (söz kesim vaqtında añlaşılğan şeyler). Qız taraftan olarğa bahşış olaraq birer kölmek, birer yüzbez ve birer kise berile. Ağırlıq alınğan soñ qızniñ başı şalnen örtüle ve bundan soñ o, üç kün devamında anasına, babası ve ağasına, umumen soy-sopuna ise üç afta devamında körünmey edi. Ağırlıq alınğan soñ, ikinci künü ağırlıqnen beraber kiyev tarafından yollanılğan bütün tatlı şeyler ve saqızni soy-sopqa ve qızniñ cariyelerine tarqata ediler. Üçüncü künü kelinlerge anter biçken terzici qadın ve qızniñ cariyeleri

(8–10 qız) çağırılı, olar bütün kerek şeylerni tike ve kelin-kiyevniñ evine ketkence daima qızniñ yanında buluna ediler. Bütün kerek şeyler tikilip bitken soñ, qızlar yastıq yüzünü tiküvge kirişe ediler. Yastıq yüzü palı basmadan tikile, içine bir çift aqay don kölmeği ve yüzbez qola edi. Kelin ketecekte, qızağası bu yastıçıqni kiyevniñ dostlarınıñ birisine 3 rubleden başlap 20 rublegece sata, onı satın alğan kiyevniñ dostu yolda daa birisine, o da üçüncisine sata ve böylece kiyevniñ evine ketkence yastıçıqniñ fiyatı 40–50 rublegece köterile edi. İşte, soñ onı bu fiyatnen kiyevge sata ediler. Yastıqni satın alğan kiyev ise kelin endi yaqın olğanını añlay edi.

Bütün işler yapılıp bitken soñ toyğa kirişe ediler. Cumaertesi ve bazar künleri hamır basıla, ötmek, köbeteler, çörekler ve ilâhre pişirile edi. Bazarertesi künü ise bir qolunda baş yavlığınen baylı qamçı, diger qolunda ise ufaq şalnen baylı çıraq tutıp, sağdıç (kiyevniñ büyük aptesi) kele edi (qamçınen çıraq ödünç alına ediler). Kelin kiyevniñ evine ketecek künü qamçınen çıraqniñ üstündeki yavlıqnen şal çezilip alına, yerine dülber fereceler bağlana edi. Sağdıç olarnı kene kiyevniñ evine alıp qayta ve olar 40 küngece anda buluna, bundan soñ saibine qaytarıla ediler.

Sağdıç peşinden kiyevniñ qadın tuvğanları, qudalıq yapqan qadınlar özlerinen beraber başqa musafirlerni ve çalgıcılarını ketirip kele ediler. Olarğa ziyafet berilgen soñ mahsus saanlar içinde qına azırlana edi. Qına azırlanğan saanğa 1 dane altın ve 20 dane kümüş kapik taşlay ediler.

Bu paralarını kiyev kelinge qına qoyulğanını hayırlap yollay edi. Qına azırlanğan vaqıtta kelin yanında bulunğan qızlar qollarına yanğan çıraqlar tutıp, yırlay ediler.

Olar yırlağan arada, ökür-ökür ağlağan kelinniñ başını yastıqqa qoyıp, kiyevniñ tuvğanlarından üykeni saan içinden qınanen altını ve 20 kümüş kapikni çıkarıp, kelinniñ başına qoya, onı qına qoyulmasınen hayırlap, baht tilegen soñ çetke çekile edi. Bundan soñ kelinniñ saçlarını boyalamağa başlay ediler, qalğan qınanen ise mında bulunğan qızlarınñ parmaqlarını boyalap: “Sizge de tezce nevbet tiysin”, – dep ayta ediler. Kelinniñ saçlarını boyalap bitirgen qadın oyunğa tüşip, bunıñnen toy başlanğanını añlata edi.

Aqşam toyğa davet etilgen musafirler kele, qızlar yırlay, oynay ediler.

Qız ağalarından ekisi mahsus ayırılğan odalarda kelinniñ ciyezini körmeye istegen musafirlerge köstere ediler.

Qız tarafta toy cumaaqşamınace devam ete edi. Cumaaşamı künü ise kiyev kelinniñ ciyezini alıp kelmek için sabadan araba yollay edi. Şu arabada yanında yaltıruvıq kâğıtlar ve çiçeklennen yaraştırılğan eki qoynen, ötmek, tuzu, pirniçi, soğanı, qaşığı ve pıçağınen aşçı da kele edi. Kelin azbarına kelgen aşçı er kesni toynen hayırlap, bir filcan qave içken soñ, qoylarını soyıp, pirniç şorbası pişire edi. Söz kelimi, bu şorbağa “yıqıl ket” şorbası, dey ediler, çünkü onı nikâh qıyılıp, kelin yolğa çıqacaqta bere ediler; şorba aşalğanınen, er kes alel-acele sofradan turıp, arabağa birinci olıp oturmağa aşıqa, biri-birine, kilimlerde sürüne, yıqıla ediler. Bu qalabalıq şorba aşalğan soñ başlağanına adı da öyle qoyıldı.

Üyle maalinde, saat 12-lerde kiyev taraftan qudalar, eki saat ve bir vekil ile kele edi.

Yaşlar olarnıñ kelegecini bilgen soñ qapılarını kilitlep, kelgenlerden para ve diger bahşılar talap ete, istegenlerini alğan soñ musafirlerni azbarğa kirsete ediler.

7–8 türlü yemekten ibaret ziyafetten soñ kelinni nikâhqa azırlasınlar, dep qız ağalarına haber yollay ediler.

Haberni alğan soñ qızlar abdest için suv ketire, kelinni kiyindirip, başını şalnen örte ve küzgüğe baqmağa mecbur ete ediler.

Bundan soñ kelinni azırlağanlarını bildirip, yeri-yerine oturalar, odağa kiyevniñ saatlarinen vekili kire ediler. Saatlarınñ büyüğü: “Allanıñ emrinen, Peyğamberimizniñ sözlerinen, bu adamniñ qadını olmağa razısıñmı?” – degen sözlernen kelinge muracaat ete edi. O, bu sualni üç kere tekrarlağan soñ qız tek üçüncü keresi razılığını bildire edi. Bundan soñ saat kiyevniñ vekiline aynı şöyle sualnen muracaat ete edi. Ondan da razılıq cevabını alğan soñ, bu yerde oturğan qızlarğa: “Eşittiniñmi?”, – dep muracaat ete. Qızlar : “Eşittik”, – dep cevap bere ediler. “Şaat oluñız”, – dep nikâhni qıymaq ve yazılarını kitapqa kirsetmek için başqa odağa çıqa ediler. Bu arada qızniñ çeresi ferecenen örtüle edi. Nikâh qıyılğan soñ onı kimse: ne anası, ne cariyeleri körmemek kerek ediler. Nikâh qıyılğan soñ kimdir kiyevden evel kelinni körse, onıñ şırnıqlığı kete eken, degen ırım bar edi.

Bundan soñ kelin oturğan odanıñ qapısı yanına sağdıç kele. Qız ağaları onı odanıñ içine yibermey, bahşışlar talap ete ediler. Adeti üzre, sağdıç olarğapara berip, soñ: “İzin berseñiz, odağa kirip, kelinni azırlaycam”, – dey edi. Qızlar oña yol bere ve sağdıç kelinniñ yanına barıp, başta ferece maramasına sara, başına duvaq kiydire edi. Bu başlıqqa oşağan ucu süyrü olğan qıpaq kibi bir şey, arttan asılıp, tabanlarğa yete, ögü ise bütün çereni örte. Duvaqı yedi qız qolnen parça basmasından tike edi. Sağdıç kelinniñ başına duvaqı kiydirek, çeresinen şarqqa taraf çevirip, dua oquta. Soñ qız ağalarından sağdıç çırağı alıp: “Alla bahtıñızni bersin”, – degen sözlernen kelin odasından çıqayatqanda şu yerde oturğan qadın qudalarğa: “Azır oluñız”, – dep muracaat ete. Qudalar yerlerinden turıp, yolğa çıqmağa azırlanğan arada kelin, ağlay-ağlay, cariyelerinen sağlıqlaşa.

Kelinnen beraber yanındaki qızlar da ağlay ediler.

Soñ odağa kelinniñ anası kire. Qız anasinen sağlıqlaşıp, ondan razılıq soray.

Anası, ağlay-ağlay, qızinen elâllaşıp, çıqqan soñ odanıñ içine babası kire, qızınıñ beline kümüşten yipişli quşaq bağlay.

Babası oña: “Ağlama, qızım, ağlama. Alla saña yardımcı olsun, qoluna qum tutsañ – altınğa çevirilsin. Seniñ canıñni ağırtqan vaqıtlarım olğandır, bağışla, qızım. Alla sizge baht, sevgi ve tıñlıq bersin. Amin”, – dey.

Qızınıñ babası nasiatını bitireyatqanda odada bulunğan er kim qollarını köterip, dua oquy edi.

Qızınıñ babası çıqqan soñ, odağa qollarında duvazarnı (parça basmasından perde) dört ucundan tutqan kiyevniñ eñ yaqın soylarından dört yigit kirip, kelinnen dört qudanı perdenen qapatıp, kelinni qolğa köterip, arabağa oturta ediler. Kelinniñ peşinden qız ağaları yastıq yüzünü satılışqa çıqara ediler. Kelin oturğan arabanıñ ögünde eki atlı kete, qollarına beyaz bağlar bağlı ola edi. Olar qollarında köşükler (ince ve uzun ağaç) tuta ediler. Duvazar şu köşüklerge pekitile edi. Böylece olar kelin ketken arabanı qapata ediler.

Yol boyu kiyevniñ soy-sopları ve arqadaşları kelin arabasını toqtatıp, bahşışlar talap ete ediler, eger olarğa poşu ya da oña oşağan başqa bir ufaq-tüfek şeyler berilse, olar da şu berilgen şeylerni begenmeseler, kerı qaytarmay, parça-kesek yırtıp, ayaqlarinen taptap, başqa, qıymetlice bahşışlar talap ete ediler. Böyle toqtalışlar vaqtında kötek de, atta meydanğa pıçaqlar bile çıqa turğan, kiyevniñ evine qavğa-şamatasız kelingender allar pek siyrek ola edi.

Niayet, bir çoq zorluqtan soñ, kelinni kiyevniñ evine ketire ediler. Ögde ketken yigitler arabağa yaqınlaşıp, kelinni perdenen beraber kelgen dört qudanı evge kirsete ediler. Qapı ögünde kelinni kiyevniñ anası qarşılıp, üstünden boğday, para ve qanfet sepe edi. Odağa kirgen soñ kelinni duvazarnen örtülgen köşege oturta ediler. Olarnıñ artından odanıñ içine kiyevniñ anası kire edi. O, odağa kirgeninen, baş quda kelinniñ başındaki örtünü biraz köterip, ağızını açqan soñ, qaynana parmağinen ağızı içine balnen yağ tıqa edi. Qave içilgen soñ, odadan çıqıp kete, qudalar ise pencerelerge perdeler asıp başlay ediler. Perdeler asılğan soñ kelinniñ başından başta duvaqı, soñ ferece maramasını ala ediler. Başında tek ferecesi qala, çeresi ise fırlantanen qapalı ola edi. Birazdan soñ olarğa yemekler ketirip, sıylay ediler.

Kün qonğan soñ odanı kelinniñ ciyezlerinen yaraştırmaña başlay ediler. Tavanğa yip çektirmek için kiyevniñ tuvğanlarınıñ birisini odağa çağıra, işini yapqan soñ oña kölmek bağışlay ediler. Çektirilgen yipler üstüne ciyez cayıla edi.

Oda yaraştırılğan soñ kiyevniñ yaqın soylarından birisi içine kirip, bütün olğan saanlarını sorap alıp kete, birazdan soñ ise çeşit-türlü yemeklerden toldurılğan bu saanları (sayısı 10–15 dane ve bundan ziyade ola bile edi) nevbetnen 10–15 ve bundan da ziyade, saanlarınıñ sayısına köre, qadın ketire edi. Olarnıñ er birisine, bahşış olaraq, bir ferece berile edi. Yemekler aşalğan soñ kelinni başqa odağa kirsete ediler. Bu yerde o, abdest alıp, namaz qıla ve Yasin oquy, bundan soñ ise Qurannı birinci saifesinden başlap oquy edi. Qurannıñ eki-üç saifesini oquğan soñ onı kiyindirmege başlay ediler.

Üstüne kiyev bağışlağan eñ paalı anterni (ekseriy allarda bu qadifeden tikilgen ve kümüş qaytanen nağışlanğan anter ola edi) kiydirek, beline yipişli quşaq bağlay, başına ise altın fes kiydire, üstünden dülber şerbenti örte, boynuna ise onda olğan bütün altınları taqa, çeresini pulı

şerbentinen örte ediler. Kiyindirgen soñ kene ferece maramasına sarıp, başına duvaq kiydire ve kene de köşege, perde artına oturta ediler. İşte, o, kiyev kelgence şu yerde otura edi. [5]

Ey, arqadaşlar, ey, yaşlar,
Qardaşlar ve qandaşlar,
Epimizge
Oğurlı olsun toyumuz!
Coyulmasın soyumuz!
Küçümüzni bileyik,
Haqtan yardım tileyik!
Tañrığa inanayıq,
İmanğa tayanayıq! [1], (10 res.)

IV. Zəmaneviy toylar aqqında oylar

Millemiz asırlar boyu taptalğan doğru yoldan tayıp başladı, desem, mubalâğa olur, dep qorqam. Aslında ise şay. Bunu epimiz körüp turamız. Epimiz yanamız, kederlenemiz, acınamız. Lâkin bir şey yapıp olamaymız. Tövbe, tövbe, sanarsıñ, Allanın qahrine oğrağanmız! [3]

Nikâh qıyılmazdan bir ay ya da eki afta evseli caminiñ imamı yaşlarnen yahut kelin-kiyevniñ ana-babasinen nikâhniñ şartları, aqqında subet keçirip, kelinniñ başı ve omuzları qapalı, kiyevniñ başında qalpağı ya da taqiyesi olmaq kerekligini qayd ete. Lâkin, böyle subetler keçirilgenine baqmadan nikâh merasimine kelgen yaşlar ve atta esli, orta yaşlı adamlar bile bu qaidelerge riayet etmeyler. Albu ki, Quran-ı Kerimniñ “Araf” süresinde Yüce Rabbimiz böyle buyura: “Ey, Adem oğulları! Er zaman camige barğaniñızda eñ dülber urbalariñızni kiyiñiz!”

Kameralarniñ çıqıltısı altında maşınadan nezaketnen bahtlı kelin-kiyevlerimiz çıqalar. Olarnı ğarp modellerini añdırğan, aman-aman köküslarinece açıq, yeñsiz, eki tarafında ta köbeginden başlağan yırıqlı anter kiygen qızlarımız ozğaralar. Aslı iç saqınmadan-utanmadan bu çullu, çubar sürü doğru camige kire – sanki muqaddes evge degil de, diskotekağa kelgenler...

Ebet, ömürde bir kere olğan böyle bahtlı künde gençlerni tenbilep, keyflerini bozmağa tiliñ barmay, amma yarı çıplaq qızlarğa muqaytlıqnen çareleri olğanlarına köre örtünmekni tevsiye etesiñ. Azaçiq olsa da, Alladan qorqqan qızlar yigitlerniñ bıcaqlarını omuzlarına taşlap kireler. Ya başları açıq da! Qayda bu qızlarniñ maramaları ya da iç olmadım qıyıqları. “Ey, Ademniñ oğulları. Avretleriñizni örtmek için sizge urba berdik” (Quran, 7:26). Oğul-qızlarını camige ozğarğan ana-babalarniñ közleri qayda eken, aceba?[4]

Eñ acınıqlısı şunda ki, Vatanğa qayıp din ve urf-adetlerimizni ğayrıdan tikleyatqanımızda yaşlar bu şeylerden uzaqlaşalar. Evlerimizde qıyılğan nikâh merasimi küni ise er kes sade ve aynı zamanda şeriat talaplarına köre kiyinmege, qadınlar mollanıñ közüne körünmege tırışa ediler. Şimdi ise vaziyet bam-başqa. Utanmaq, arlanmaq yerine millemizge iç kelişmegen “mot” urbalarnı köz-köz etmek. Bu yerde eñ müim rolni ana oynay.

İlle ana qızına nasıl kiyinmek kerek, angi yerde özünü nasıl alıp barmaq kerekligini öğretmek, dinimiz qaideleri çerçevesinde terbiye bermek kerek. Çünkü anasına baqıp qızını al, deyler halqımızda. Yazıq ki, bazı analar qızlarından da yaşça körünmek peşinden dinimizni de, adetlerimizni de unuta.

“Qadın saylağanda dört şeyge, yani qızniñ baylığı, qaysı qabilege mensüpligi, dülberligi ve dindarlığına emiyet bermelisiñ. Amma şeriatqa boysunğan soyunu saylamalısiñ” (Buhariy).

Şimdi nikâh merasimleri birinci daqqasından soñkisinece plönqağa çekile ve demek kelecikte onı şu çiftniñ evlâtları baqacaqlar. Ya soñ olarğa nasıl terbiye bermeli? Çünkü şeriatımız, dinimiz boyunca bir-de-bir nasiat berilgende, ya sen özüñ ne için bu şeylerge boysunmadıñ, dep qarşı sual bermeycekmi?

Alla-Taalâ künde beş kere namaz qılğan, Alla rizası için iş yapqan, Alla için yaşağan insanlarnı seve. Muqaddes Kitabımızda Rabbimiz: “Bir-biriñizge Alladan qorqmalı ve dindar olmaqnı yardım etiñiz, amma güna işlemege ya da duşmanlıq yapmaqta bir-biriñizge yardım bermeñiz” (Maide, 5:2) dep buyura.

Yürekten ümüt etem ki, yaşlarımız aqıllarını topla, Vatanımızğa ne için qaytqanımızni unutmazlar, nasıl muqaddes bir din – İslâmğa mensüp olğanımızni, yekâne Allanın qulları olğanımızni añlap, şeriat boyunca yaşamağa areket eteler.

Toy bu, yalıñız eki gençniñ evlenmesinen, yañı qoranta qurmasinen sınırlanmay. Onıñ maneviy, ahlâqiy tarafları pek çoqtır. Toy merasiminiñ özü toy sabısınıñ sayğı, ürmetini qat-qat arttır. Toy sabısı toy yapıp cemaatni başıma toplayım, dep burun kötermey, maqtanmay, ğururlanmay, o kendisini ğayet sade, alçaqğöñüllü insan kibi alıp bara. Atta sarhoşlar, nizamsız kimseler bile onı diñlemege, oña itaat etmege mecbur olalar. Bütün bu eyilik bizlerge ta eski zamanlardan, qart dedelerimizden qalğan eñ degerli bir asabalıqtır. Halqımız bu adetni nesilden-nesilge keçirerek, bugüngece alıp keldi. Biz şimdiki nesil, onı bozmay, aşşalamay, kelecük nesilge qaldırmağa borcumuz. Bunu iç de unutmayıq!

Toylarımıznen bağlı ve endi unutulđan bir adetimiz daa olsa, o da kiyevni tıraş etmektir. Çoq güzel adet edi. Bolşevikler keçken asırnıñ 30-ncı yılları camilerimizni klublarğa çevirgen soñ, anda nikâh qıymaqnı, Quran ketirmekni kesen-kes yasaq etkenleri kibi, kiyev tıraşı adetinde de milliy, diniy çizgiler tapıp, onı da yoq ettiler. Bu adet, güya burjua-milletçileriniñ ğayesine uya emiş. Kiyevni tıraş etkende çalınđan ava da teknil unutuldı. Şimdi o maqamnı bilgenler qaldımı, qalmadımı, bilmeyim. Esli-başlı çalğıcılarımız onı unutmasalar kerek. Olar yaş çalğıcılarğa bu avanı ögretmek, kiyevni tıraş etmek şart olmasa bile, avasını mıtlaqa çalmaq kerekler. O ğayıp olıp ketmesin, unutilmasın.[7]

Halqımıznıñ tertipligini, temizligini, sağlamlığını köstergen qına köyüv gecesi merasimi de şimdiki vaqıtta pek siyrek rastkele.

Toylarımızda tüfek atmaq adeti bar edi. O da unutuldı. Kelin tüşürgende qudalar kiyevniñ azbarına kirgenlerinen, olarnı tüfek atmaqnen qarşılap alđan ediler. Ne qadar coşqun ve yaraşlıqlımanzara edi. Men bu adetimizni misal etip ketirmeknen, toylarda tüfek atılsınen, degen meseleni közde tutmayım. Çünki şimdi toylarımıznıñ belli bir qısmı şeerlerdeki qave ve restoranlarda keçe. Tabiiy ki, anda tüfek atmaqniñ imkânı olmaz. Amma köylerde, qasabalarda öz azbarlarında yapıłđan toylarda bu adetimizni kütmeq mümkün. Ancaq toylarımızğa milliy Ruh berip, olarnı yaraştırır.

Böylece, toylarımızğa bir burulış yapmasaq, olarnı yabancı küçlerniñ zararlı tesirinden qurtarmasaq, unutulđan adetlerimizni yavaş-yavaş qullanıp yaşatmasaq, bunı bizden ğayrı kimse qayđırmacaq.

Qullanılğan edebiyat

1. Veliulayeva A., Kökiyeva A., Salâdinov Q. U. “Qırımtatar edebiyatı 10 sınıf”, İsmail Ziyadin “Toy”, Qırımdevoquvpedneşir, 2003.
2. İlyas Bahşış “Qırımtatar halq yırları”, “Ay yarıq gecesinde”, Simferopol, 2004.
3. Şakir Selim “Toy “haltura” degil”, “Yañı dünya” No 45, noyabr 11, 2006 s.
4. Acı Meliha hanım “Toy olsun! Bayram olsun!”, “Yañı dünya” No 43, oktâbr 22, 2005 s.
5. Urhuş Ğafarov (Dereköy sakini) “Yalta rayonındaki Dereköy, Ay-Vasil ve Autka köylerinde nikâh ve toy merasimleri”, “Yañı dünya” No 50; 51 dekabr, 2006 s.
6. Tamila Abduveliyeva “Qırım seyaatları” programmasınıñ stsenariyi.
7. İbrahim Paşi “Toylarını diskotekağa çevirmeyik”, “Yañı dünya” No 2, yanvar 13, 2007 s.
8. D. Osmanova “Baba-dedelerimiz toylarını küzde keçire turğanlar”, “Qırım” No 30, 20 aprel, 2005 s.
9. İsmail Asan-oğlu Kerim, “Qırımtatar edebiyatı”, Aqmescit, Qırımdevoquvpedneşir, 1995 s.
10. Ф.М.Алиев «Антология крымской народной музыки», Акъмесджит, 2001 s.
11. Veliulayeva A.V. “Tuvğan edebiyat”, Qırımoqupedneşir, Aqmescit, 2001 s.
12. Şamil Alâdin, “Saylama eserler”, Simferopol, Sputnik, 2004 s.
13. С.Бекіров, “Qırımtatar halq ağız yaratıcılığı”, Taşkent, “Ukituvçi”
14. Ya. Şerfedinov “Yañra qaytarma”, Taşkent, Ğafur Ğulam adına edebiyat ve sanat neşriyatı, 1990 s.
15. М.А. Хайрулдинов, С.М. Усеинов «Этикет крымских татар», Симферополь, Сонат, 2001.
16. С.М. Усеинов «Къырымтатарджа-русча лугъат», Симферополь, Оджакъ, 2005.
17. С.М. Усеинов «Русско-крымскотатарский, крымскотатарско-русский словарь», Симферополь, Тезис, 2007.